

КЫРГЫЗ ТИЛИНДЕГИ ЭТИШТИ ӨЗДӨШТҮРҮҮНҮН АЙРЫМ МАСЕЛЕЛЕРИ

Бул макалада окутуу процессинде этишти бөтөн тилдүү студенттердин өздөштүрүүсү үчүн имитациялык (тууроо) жол менен үйрөнүү ыкмасынын өзгөчөлүктөрү каралат.

Негизги сөздөр: этиш сөздөр ,имитациялык жол, грамматикалык категория, баяндооч, бөтөн тилдүү студенттер.

WORK IN DEVELOPING VERB OF KYRGYZ LANGUAGE

In this article conceded of development of the Kyrgyz language in educational process of foreign students by an imitating way is considered

Keywords: verb, imitate the method, grammatical category, description, and foreign language students.

Тилдеги э ири грамматикалык категориялардын бири этиштер болуп эсептелет. Этиш сөздөр сөз түркүмүнүн негизги бир бөлүгү катары атооч сөздөрдөн лексикалык мааниси, морфологиялык формалары жана синтаксистик кызматы жагынан айырмаланып турат.

Кайсы тилде болбосун этиш сүйлөмдө баш мүчөнүн (баяндоочтун) милдетин аткаруу менен айтылуучу ойду жыйынтыктайт да , пикир алышуунун негизги кыймылдаткыч күчү болуп эсептелет. Бөтөн тилдүү аудиторияда кыргыз тилиндеги этиштин морфологиялык табиятын өздөштүргөнгө чейин эле речте аны пайдалануу ыкмасына ээ болушат. Анткени, этишсиз пикир алышууну толук камсыз кылуу мүмкүн эмес.

Кыргыз тилинде этиш табияты татаал, өтө өнүккөн грамматикалык кубулуш. Аны бөтөн тилдүү аудиторияда өздөштүрүү окутуучуну да студентти да бир топ кыйынчылыктарга дуушар кылат. Этишти өздөштүрүү кыйынчылыгы төмөнкү факторлор менен шартталат:

1. Этиш өнүккөн грамматикалык кубулуш катары таанып – билүүнү талап кылган морфологиялык көрсөткүчтөрүнүн өтө көптүгү, грамматикалык материалдарынын байлыгы;
2. Кыргыз тилиндеги көмөкчү этиштерди колдонууда , алардын грамматикалык маанилеринде кездешүүчү өзгөрмөлүүлүк.;
3. Көмөкчү этиштин ролун аткаруучу сөздөрдүн лексикалык жана грамматикалык маанилердин ортосундагы байланыштын начарлыгы;
4. Кыргыз тилиндеги учур чак менен келер чакты уюштуруучу формалардын окшоштугу;
5. Кыргыз тилинде пикирлешүүдө татаал этиштин көп колдонулушу;
6. Кыргыз тилиндеги этиштердин речте туура колдонулуу орун тартибинин орус тилиндеги этиштерден кескин түрдө айырмаланышы.

Жогоруда көрсөтүлгөн факторлордун ичинен этишти өздөштүрүүнүн кыйынчылыгын жоюунун башкы жолу анын бай материалынын ичинен пикирлешүүгө зарылын, негизгисин, керектүүсүн тандай билүү менен байланышат. Дегеле кандай предмет болсо да, практикада пайдаланууга зарыл окуу материалын тандай билүү окутуудагы негизги методикалык маселе. Ал эми мындай маселе бөтөн тилди окутуу процессинде бөтөнчө педагогикалык кылдаттыкты талап кылат. Анткени, бөтөн тилде студент пикирлешүү

жөндөмдүүлүгүнө ээ болсун үчүн үйрөнүлүп жаткан материалдын речтик баалуулугу аныкталууга тийиш. Аны аныктоо оңой-олтон иш эмес.

Этишти имитациялык жол менен үйрөнүү

Ар кандай окуу материалын этаптуу өздөштүрүү дегенибиз, таанып-билүү процессинде бөтөн тилдүү аудиторияда кыйынчылык келтирүүчү маселелерди үйрөтүүнүн жеңилден оорду, жөнөкөйдөн татаалды, белгилүүдөн белгисизди көздөй кеткен туура жолун таба билүү дегендикке жатат.

Бул эч бир программада, окуу китебинде берилбеген (берүүгө да мүмкүн болбогон) чыныгы мугалимдин табиятына таандык методикалык чеберчилик менен байланышкан сырдуу түйүн.

Этишти өздөштүрүүдөгү биринчи этапта окутуучу студенттерди даяр речтик үлгүлөр аркылуу пикирлешүүгө машыктырат. Бул этапта этиштин грамматикалык табияты анализге алынбайт, этиш сөздөр лексикалык бирдик катары колдонулат. Албетте, бул этапта этишти өздөштүрүү анын баштапкы формасын речте туура колдонуудан башталат. Кыргыз тилин окутуунун биринчи күндөрүнөн баштап эле речте активдүү колдонулуучу этиш сөздөрүн мүмкүн болушунча кыргызча айтуу зарыл. Речте жыш колдонулуучу, окутуучу менен студенттин күндөлүк пикирлешүүсүнө зарыл этиш сөздөрдү аудиторияга жазып илип коюу сунуш кылынат. Алар бул лексикалык бирдиктер болуп эсептелет: айт, сүйлө, отур, жаз, тур, кир, чык, тынша, ойно, ырда, бийле, ал, бер, кел, оку, көчүр, сана, чакыр, кайтала, котор ж.б.

Лексикалык бирдик катары жогорудагы этиштин баштапкы формасын студенттер өздөштүргөндөн кийин аларга айрым аффикстерди улоодон келип чыккан грамматикалык маани акырындап анализге алына баштайт. Айталы -гыла мүчөсүн улоо менен жогорудагы этиш сөздөр көптүк мааниде колдонуларын, аларга -ба мүчөсүнүн жалганышы менен этиштин терс формасынын жасалышын түшүндүрүү анчалык деле кыйын эмес. Кеп ал мүчөлөр жалганганда үндөштүк мыйзамына ылайык өзгөрөрүн туура аңдап жана аны речте туура колдонууда турат. Андыктан аталган этиштин баштапкы формаларына мүчөлөрдү туура жалгоо ишинде студенттерди тынымсыз машыктыруу зарыл. Биз практикада бул багытта студенттердин чаташууларга дуушар болгондугун байкадык. Көбүнчө бөтөн тилдүү студенттер толук эмес үндөштүктөн көп кыйналышат.

Этишти өздөштүрүүнүн алгачкы этабында этиштин үч формасын (баштапкы, терс жана буйрук ыңгайдын экинчи жакка таандык көптүк түрү) талапка ылайык өздөштүрүү кыйынчылыкты жеңүүнүн алгачкы жана негизги шарты болуп эсептелет. Анткени аталган үч түрдүү этишти речте туура колдоно билүүнүн өзү студенттин этиш жөнүндөгү билим жана билгичтигинин алгачкы пайдубалын түзөт. Ошол пайдубалдын бекемдиги студент этиш жөнүндөгү билүүгө тийиш болгон кийинки теориялык жана практикалык маселелерди терең өздөштүрүүгө ыңгайлуу шарт түзөт.

Жогоруда аталган этиш сөздөр күндөлүк пикирлешүүгө ушунчалык зарыл. Речтик жыштык менен тынымсыз колдонулуучу этиш сөздөрдү окутуучу көбүнчө орусча айтуу менен (студенттерге орус тилинде кайрылып) аны өздөштүрүү ишин өздөрү кечендетип жаткандыктары байкалат. Мүмкүн болушунча студенттерге кайрылуунун өзү этишти имитациялык (тууроо) жол менен өздөштүрүүнүн ыңгайлуу шарты болуп эсептелет.

Ордуңардан тургула, отургула, жазгыла, окугула, кайталагыла деген сыяктуу күнүгө колдонулуучу этиш сөздөрдү окутуучу кыргыз тилин үйрөтүүнүн алгачкы сабактарынан баштап эле кыргызча айтып, студенттерди ага көндүрүүсү зарыл. Этишти имитациялык жол менен үйрөтүүдө студенттерге кыргызча макал-лакаптарды, аларды жаттатуунун, сабакта оюнду жана обондуу ырларды пайдалануунун мааниси чоң. Окутуучу бөтөн тилдүү студенттердин кыргыз тилине үйрөнүүгө болгон кызыгуусун арттыруу үчүн көркөм адабий чыгармалардан үзүндүлөрдү ролдоштуруп окутуп, сюжети боюнча чакан инсценировка даярдап, сахна-сабак өткөрсө болот. Мындай сабак үчүн кыргыз көркөм адабий чыгармаларында бай материалдар кездешет.

Мисалы, сабак-сахна үчүн төмөнкү үзүндүнү эмне үчүн пайдаланууга болбосун.

Кызыл алма

-Папа, папа! Эмне таптым карачы!

-Алма таап алдыңбы?

-Ооба тьякта жалбырактардын арасында бекинип алыптыр. Митаам ээ. Мен болбой эле таап алдым. Тимеле фонардай күйүп туруптур. Бул эң акыркы , эң таттуу алмада. Бүт бак ичинде башка бир да алма жок экен. Карачы, кооз ээ, жытычы, жыты! Тим эле күндөй!

-Ооба, кооз экен, бу кышкы апорт тура. –Бу бактыга келген алма. Жайы менен бул алма сени күткөн да , ошол үчүн башкалардан бекинип калган. Мына эми сен таап алдың. Бул алманы ким жесе ошол бактылуу болот.

Исабеков алманы жүзарчысы менен сүртүп тазалады да, кызына сунду.

-Ме, жей гой...

-Билесинби, папа, мен бакка укмуштай чыгам.. Алма бактар чоң бийик, бутактары жоон-жоон чыкканга эң сонун. А тиги өрүкчү, жаман ачуулуу, тикендери, майда бутактары эң көп.

- Сен жакшы бактарга чыккын,-деп Исабеков күлдү.

-Папа. Сен ушундай алма таптың беле?-деп сурады кокустан Анара.

-Тапкам. Барагой, ойноп кел, мен ушерде отура турам. Анара кызыл алмасын кармаган бойдон бакка чуркап кетти. Исабеков болсо башка бир кызыл алманы эстеп, бул эки окуяга таң калып олтурду. Ал да бир кезде дал ушундай болгон кооз кызыл алма таап алган....

Жогорудагы үзүндүнүн негизинде сабак- сахна өткөрүү үчүн ата менен кызынын ролун студенттерге бөлүштүрүү аркылуу этиш сөздөрдү речте туура колдонууга машыктыруу иштерин жүргүзүүгө болот.

Бөтөн тилди окутуу процессинде ошол тилдеги обондуу ырларды ырлатуу, оор материалдарды өздөштүрүү кыйынчылыгынан чыгуунун эң ыңгайлуу жолдорунун бири. Обондуу ыр студенттерге тартуулаган жаркын маанай башкача алмаштыргыс касиетке ээ. Ошол эле учурда окутуучу сабакта обондуу ырды пайдалануунун усулдук чеберчилигин өздөштүрүүгө тийиш. Обондуу ыр студенттердин жүрөгүнө жетерлик чеберчиликте аткарылбаса аны пайдалануу өз максатына жетпейт.

Адабияттар:

1. Култаева Ү.Б. Кыргыз тилин бөтөн тил катары окутуунун методикасы. Б.1995.
2. У.Култаева. Кыргызча сүйлөшөбүз. Б.2008.
3. Ч.Айтматов. Чыгармалар жыйнагы. Бишкек. 2008. 2-том
4. Давлетов С., Мукамбаев Ж., Турумбеков С. Кыргыз тилинин грамматикасы. Фрунзе. “Мектеп” 1982-жыл.
5. Давлетов С., Кудайбергенов С. Азыркы кыргыз тили. Морфология.Ф. 1980.
6. Абдуллаев Э., Давлетов С. Кыргыз тили. Ф. 1986.
7. Абдувалиев И., Сыдыков Т. Азыркы кыргыз тили. (Морфология). Б.1997.
8. Ронкова Г.И.. Методика преподавание русского языка как иностранного. М.1991.